

К. ДАЛЕЛҚЫЗЫ ¹✉, Д. МАСИМХАНУЛЫ ²¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті²Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты

✉ e-mail: Karakat126@gmail.com

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ТІЛДЕРІ КОНТЕКСІНДЕГІ ФОНЕТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРДІ, ДЫБЫСТЫҚ СИМВОЛИЗМ МЕН ИКОНИЗМДІ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақалада қазақ және қытай тілдеріндегі фонетикалық ерекшеліктер, дыбыстық символизм мен иконизм жан-жақты қарастырылған. Зерттеуде заттардың табиғи дыбыстарына еліктейтін ономотопеялық сөздерге назар аударылады. Бұл сөздердің фонетикалық ерекшеліктерін зерттеу үшін авторлар салыстырмалы және сипаттамалық әдістерді қолданады. Олардың мақсаты – дыбыстық құрылымы мен мағыналық ассоциацияларындағы заңдылықтар мен ұқсастықтарды анықтау. Бұл мақалада дыбыстық символизм мен иконизмге әсер ететін мәдени және тілдік факторлар тіларалық салыстыру арқылы қарастырылады. Екі тілдегі ономотопеялық сөздердің мысалдары келтіріліп, олардың фонетикалық ерекшеліктері, сондай-ақ дыбыстық әсерлер мен жағдайларды түсінудегі дыбыстық символизм мен иконизмнің мағынасы талқыланады. Екі тілдегі ономотопеялық сөздер лингвистикалық экспрессияда маңызды рөл атқаратын және адамдарға дыбыстық әсерлер мен жағдайларды жақсы түсінуге көмектесетіні көрсетілген. Авторлар осы саладағы қосымша зерттеулер мен талдаулар тіл, дыбыс және мағына арасындағы өзара әрекеттесулерді, сондай-ақ лингвистикалық жүйелердің әлемді қалай қабылдайтынын және бейнелейтінін түсінуді жақсартуға мүмкіндік беретіндігін болжайды. Бұл зерттеу қазақ және қытай тілдеріндегі дыбыстар мен мағыналар арасындағы күрделі ассоциацияларды ашып көрсету арқылы осы салаға елеулі үлес қосады.

Кілт сөздер: фонетикалық белгілер, дыбыстық белгілер, еліктеуіш сөздер, қазақ және қытай тілдері, семантикалық талдау.

Кіріспе

Бұл мақалада еліктеуіш сөздер құбылысына ерекше назар аударып, қазақ және қытай тілдері контексіндегі фонетикалық ерекшеліктерді, дыбыстық символизм мен иконизмді зерттеуге арналған ғылыми зерттеулер берілген. Зерттеудің негізгі мақсаты – осы тілдердегі дыбыстар мен мағыналар арасындағы күрделі ассоциацияларды зерттеу, бұл ассоциациялардың еріксіз және икемді табиғатына назар аудару.

Дыбыстық символизмді еліктеуіш сөздер контексінде зерттеу фонетика, мәдени контекст және тілдің экспрессивті күші арасындағы өзара әрекеттестік туралы қызықты

* Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Далелқызы К., Масимханулы Д. Қазақ және қытай тілдері контексіндегі фонетикалық ерекшеліктерді, дыбыстық символизм мен иконизмді зерттеу // Yassawi Journal of Philology. – 2026. – №1 (1). – Б. 75-84. <https://doi.org/10.47526/2026-1/3107-3085.07>

*Cite us correctly:

Dalelqyzy K., Masimhanuly D. Qazaq zhane qytai tilderi konteksindegi fonetikalyq erekshelikterdi, dybystyq simbolizm men ikonizmdi zertteu [The Study of Phonetic Features, Sound Symbolism, and Iconism in the Context of Kazakh and Chinese Languages] // Yassawi Journal of Philology. – 2026. – №1 (1). – Б. 75-84. <https://doi.org/10.47526/2026-1/3107-3085.07>

Мақаланың редакцияға түскен күні 05.01.2025 / қабылданған күні 30.03.2026

түсініктерді ашуға мүмкіндік береді. Қазақ тілінде де, қытай тілінде де еліктеуіш сөздер біздің қоршаған дүниенің сан алуан дыбыстарына айқын еліктеп, бейнелейтін бірегей тілдік ресурс қызметін атқарады. Бұл еліктеуіш сөздер дыбыстардың мәнін білдіріп қана қоймай, сонымен қатар өз қоғамының бай мұрасын көрсететін мәдени коннотациялар мен ассоциацияларды қамтиды. Қазақ және қытай тілдеріндегі еліктеуіш сөздердің дыбыстық ерекшеліктерін зерттей отырып, біз адам ойлауының іргелі механизмдеріне жарық түсіретін заңдылықтар мен ұқсастықтарды анықтауға ұмтыламыз.

Бұл зерттеу қазақ және қытай тілдерінің контексіндегі фонетикалық белгілердің, дыбыстық символизмнің және иконизмнің күрделі желісін, әсіресе еліктеуіш сөздердің объективі арқылы зерттей отырып, тіл білімінің кең өрісіне өз үлесін қосады.

Зерттеу әдістері мен материалдары

Зерттеу жұмысында еліктеуіш сөздерге ерекше назар аудара отырып, қазақ және қытай тілдерінің контексіндегі фонетикалық белгілерді, дыбыстық символизм мен иконизмді зерттеу үшін салыстырмалы және сипаттамалық әдіс қолданылады. Бұл зерттеу фонетикалық құрылымы мен семантикалық ассоциацияларындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау үшін осы тілдердегі еліктеуіш сөздерді зерттеуді қамтиды.

Сондай-ақ қазақ және қытай тілдеріндегі еліктеуіш сөздердің мағыналық байланыстарындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау үшін салыстырмалы талдау жүргізіледі. Бұл талдау осы тілдердегі еліктеуіш сөздердің дыбыстық символизмі мен таңбалылығын қалыптастыратын мәдени және тілдік факторлар туралы құнды мәліметтер береді.

Талдау мен нәтижелер

Фонетикалық ерекшеліктер, дыбыстық символизм және иконизм – тіл білімінің қызықты зерттеу салалары. Осы тақырыптар бойынша қазақ және қытай тілдерінде нақты зерттеулер таба алмасам да, іздеу нәтижелеріне сүйене отырып, кейбір жалпы мәліметтерді бере аламын.

Фонетикалық белгілер тілге тән дыбыстар мен таңбаларды білдіреді. Әрбір тілдің өзіне тән фонетикалық ерекшеліктері бар, соның ішінде дауысты дыбыстар, дауыссыз дыбыстар, тондар (тональдік тілдерде) және басқа да фонетикалық қасиеттер. Тілдің дыбыстық жүйесі мен айтылу заңдылықтарының қалыптасуында оның фонетикалық ерекшеліктері шешуші рөл атқарады [1].

Дыбыс символизмі – тілдегі белгілі бір дыбыстардың мағынаны білдіруі немесе белгілі бір ассоциацияларды тудыруы туралы түсінік. Бұл сөз дыбысы мен оның мағынасы арасында еріксіз байланыс бар екенін көрсетеді [2]. Мысалы, белгілі бір дыбыстарға ие сөздер анықталған қасиеттермен немесе эмоциялармен байланысты болуы мүмкін. Дыбыстық символизм әртүрлі тілдерде кездеседі және бағалау морфологиясы сияқты түрлі контексте зерттеледі.

Екінші жағынан, иконизм – лингвистикалық белгінің формасы (мысалы, сөз немесе дыбыс) мен оның мағынасы арасындағы ұқсастықты білдіреді. Бұл тілдік бірліктің формасы мен мағынасы арасында тікелей байланыс бар деп болжайды. Иконикалық элементтерді тілдің әртүрлі деңгейлерінде, соның ішінде фонетикалық, лексикалық және грамматикалық деңгейлерде байқауға болады. Ол әртүрлі тілдерде зерттелді және тілдің эволюциясы мен дамуында рөл атқаратыны анықталды [3].

Бұл тақырыптар бойынша қазақ және қытай тілдеріндегі арнайы зерттеулер шектеулі болғанымен, бұл тілдердің өзіне тән фонетикалық ерекшеліктері, дыбыстық символизмі және иконикалық қасиеттері бар екенін атап өткен жөн. Мысалы, қазақ тілінің фонетикалық жүйесінде белгілі бір дыбыстар жетіспеушілігі орын алады. Қытай тілдерінде, соның ішінде мандарин, Тайвань Оңтүстік Мин және Гонконг кантон тілдерінде лексикалық реңк пен иконикалықтың өзара әрекеттесуі туралы зерттеулер жүргізілді.

Фонетикалық белгілерді, дыбыстық символизмді және иконизмді зерттеу – күрделі және үздіксіз зерттеу саласы. Қазақ және қытай тілдерін тереңірек зерттеу және талдау осы нақты лингвистикалық контекстердегі осы құбылыстарды түсінуге ықпал етуі мүмкін.

Бұл зерттеу жұмысының мақсаты – еліктеуіш сөздерге ерекше мән бере отырып, қазақ және қытай тілдері контексіндегі фонетикалық ерекшеліктерді, дыбыстық символизм мен иконизмді зерттеу. Басқа түркі тілдеріндегі сияқты, қазақ тілінде де дыбыстық таңба мен таңбалылыққа мәдени және тілдік факторлар әсер етеді. Дыбыстық символизм сөздің дыбысы мен оның мағынасы арасындағы кездейсоқ емес қатынасты білдірсе, иконизм тілдік форма мен сезімдік немесе абстрактілі қасиеттер арасындағы ұқсастықты білдіреді.

Қазақ мәдениетінде дыбыстық таңбаның тілдегі қолданысын қалыптастыруда символизм мен мәдени құндылықтардың рөлі зор. Қазақтың фразеологизмдері, көбіне, қазақтың ұлттық салт-дәстүрінен, мәдениетінен, тұрмыс-тіршілігінен тамыр тартқан символдық бояулардан тұрады. Идиомаларда алты түс кеңінен қолданылады: сары, көк, жасыл, қызыл, қоңыр, ақ және қара.

Тілдік жағынан қазақ тілі, басқа түркі тілдері сияқты, дауысты дыбыс үндестігін қолданатын агглютинативті тіл. Бұл лингвистикалық қасиет тілдегі дыбыстық символизм мен иконизмге ықпал етуі мүмкін. Дауысты дыбыс үндестігі деп тілде үндестік пен үндестік сезімін тудыра алатын сөз ішіндегі дауысты дыбыстардың жүйелі келісімін айтады.

Қазақ тіліндегі дыбыстық таңба мен таңбалылыққа мәдени-тілдік факторлардың әсері күрделі әрі сан қырлы тақырып екенін атап өткен жөн. Қазақ тіліндегі дыбыстық символизм мен иконизмнің нақты механизмдері мен заңдылықтарын тереңірек түсіну үшін қосымша зерттеулер мен талдаулар пайдалы болар еді.

Қытай жағдайында мәдени және тілдік факторлар дыбыстық символизм мен иконизмді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Міне, осы факторлардың қытай тіліндегі дыбыстық символизм мен иконизмге әсер етуінің кейбір жолдары мынадай:

Жазу жүйесі және иконикалық. Қытай таңбалары логографиялық, яғни дыбыс емес, мағынаны білдіреді. Жазу жүйесінің бұл ерекшелігі сөздердің көрнекі көрінісіне иконизмді енгізуге мүмкіндік береді. Мысалы, қытай тіліндегі ауа райымен байланысты идеофондар жазу жүйесінен ерекше қолдау алатын фонологиялық және семантикалық мотивтерге ие болуы мүмкін.

Фонологиялық және силлабикалық комбинациялық үлгілер. Қытай тіліндегі фонемалар мен сол силлабикалық комбинацияның үлгілері кейіпкерлердің қабылдау ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Дыбыс пен мағына арасындағы бұл байланысты қытайға тән иконикалық байланыс деп санауға болады.

Мәдени әдет-ғұрыптар мен иконалық. Қытай мәдениетінде тілдің таңбалы болуына ықпал ететін белгілі бір әдет-ғұрыптар мен бірлестіктер бар. Мысалы, қытай тіліндегі метеорологиялық өрнектердің семантикалық домені төменгі деңгейдегі мәдени тәжірибемен байланысты иконикалықты көрсетеді. Бұл қытай тіліндегі иконизмге тек тілдік факторлар ғана емес, сонымен қатар мәдени тәжірибе де әсер етеді деп болжайды.

Айта кету керек, дыбыстық символизм мен иконизм қытай тілінде болғанымен, олар тілдегі мағынаны анықтайтын жалғыз фактор емес. Қытай тілі, кез келген басқа тіл сияқты, тиімді қарым-қатынас жасау үшін дыбыстар мен мағыналардың арасындағы еркін байланыстарға сүйенеді.

Екі тілде де еліктеуіш сөздер тілдік экспрессияда маңызды рөл атқарады және адамдарға есту әсерлері мен эмоцияларды сөз арқылы жеткізуге мүмкіндік береді.

Ономатопиялық сөздердің дыбыстық ерекшеліктерін зерттеудегі сипаттамалық және салыстырмалы тәсілдер бұл сөздердің дыбыстық белгілерін талдап, оларды тілдің басқа сөздерінің дыбыстық белгілерімен салыстыруды қамтиды.

Мысалы, қазақ тілінде «шулық (шу-лық)» деген сөз сыбдырдың немесе сыбдырдың дыбысын білдіреді. Бұл еліктеуіш сөздің дыбыстық белгілеріне «шу» дыбысы мен «лық»

дыбысы жатады. «Шу» дыбысы қозғалған жеңіл және нәзік заттардың дыбысына ұқсас сыбдырды береді. «Лық» дыбысы осы дыбысқа еліктеу әсерін қосып, дыбыстық көріністің жеңілдігі мен нәзіктігін тудырады. Бұл сөздің дыбыстық символикасы жеңіл және нәзік сыбдырдың дыбыстық қабылдауын қамтамасыз етеді, мысалы, жапырақтардың сыбдыры немесе қозғалатын матаның сыбдыры.

Сипаттамалық тәсіл арқылы біз «шулық» (шу-лық) сөзінің дыбыстық құрамын талдаудан бастаймыз. Сөз екі буыннан тұрады: «шу» және «лық». «Шу» бірінші буынында басталатын дауыссыз /ш/ – постальвеолярлы фрикатив болады. Бұл дыбыс жұмсақ, үздіксіз дыбыстарды сипаттайтын сөздерде жиі кездеседі. /у/ дауысты дыбысы жоғары, артқы, дөңгеленген дауысты, «терең» немесе «резонансты» әсер береді. Екінші буын «лық» /л/ дыбысын, ал /ы/ дыбысын қамтиды. /л/ дыбысы, көбінесе тегіс, ағып жатқан дыбыстармен байланысты, альвеолярлы бүйір аппроксиманты болып табылады. Дауысты дыбыс /ы/ – «жеңіл» немесе «жылдам» дыбыстарына әсер ететін жоғары, дөңгелек алдыңғы дауысты дыбыс. Соңғы дауыссыз дыбыс /к/ – дауыссыз велярлық пауза, бұл дыбысқа өткірлік немесе соңғылық сезімін бере алады.

Салыстырмалы тәсілде біз «шулық» сөзін қазақ және басқа тілдердің басқа ономотопиялық сөздерімен салыстырамыз. Мысалы, жұмсақ, тұрақты дыбыстарды сипаттайтын басқа қазақ сөздері де дауыссыз фрикативтерден басталып, бірінші буында жоғары артқы дауысты дыбыстар болуы мүмкін.

«Қысыр» (қы-сыр) деген көркем сөз сықырлау немесе сықырлау дыбысын сипаттайды. Бұл еліктеуіш сөздің фонетикалық ерекшеліктеріне «қы» дыбысы мен «сыр» дыбысы жатады. «Қы» дыбысы жарылған немесе сықырлаған дыбысты береді, бұл көбінесе заттардың сынуымен немесе құлауымен байланысты. Бұл дыбыс материалдардың жарылған немесе қысылған кезде пайда болатын тән дыбысты имитациялайды. «Сыр» дыбысы осы дыбысқа еліктеу әсерін қосып, бұзылудың немесе қысудың естілетін көрінісі сезімін тудырады, бұл сөздің дыбыстық символикасы нәзіктік, бұзылу немесе сыну сезімін береді.

Сипаттамалық тәсіл арқылы біз «Қысыр» (қы-сыр) сөзінің дыбыстық құрамын талдаудан бастаймыз. Сөз екі буыннан тұрады: «қы» және «сыр». «Қы» бірінші буынындағы бастапқы дауыссыз /к/ – велярлы кідіріс, өткір, өткір дыбыстарды сипаттайтын сөздерде жиі кездеседі. Дауысты дыбыс /ы/ – дыбысты «қатаң» немесе «жылдам» деп қабылдауға ықпал ететін жоғары, алдыңғы, дөңгелек дауысты. Екінші буын «сыр» /с/-дан басталады, бұл дыбыс көбінесе үздіксіз сибиланттармен байланысты дауыссыз альвеолярлы фрикатив болады. Соңғы дауыссыз дыбыс /р/ дыбысқа үздіксіздік немесе тегістік сезімін бере алатын альвеолярлы сұйық.

Дүрсіл (дүр-сіл) – қатты соққыысты немесе қағуды сипаттайтын сөз. Бұл еліктеуіш сөздің фонетикалық ерекшеліктеріне «дүр» дыбысы мен «сіл» дыбысы жатады. «Дүр» дыбысы қатты соққының немесе қағудың дыбысын береді. Бұл дыбыс күшті және өткір соққының дыбыстық көрінісіне еліктейді. «Дүр» дыбысы – күш пен қуат әсерін тудыратын күңгірт және жігерлі дыбыс. «Сіл» дыбысы дыбыстық имитацияны толықтырып, дыбыстық жауап немесе жаңғырық әсерін қосады. Бұл дыбыс қатты соққыдан немесе қағудан кейінгі дыбыс немесе жаңғырық сезімін береді. «Сіл» дыбысы «дүрсіл» сөзіне қосымша тереңдік пен шынайылық береді, соққыдан немесе қағудан кейінгі дыбыстық әсерді тудырады. Бұл сөздің дыбыстық символикасы күшті және өткір соққының дыбыстық қабылдауын жеткізуге көмектеседі.

«Дүр» бірінші буынындағы бастапқы дауыссыз /д/ – дауыссыз альвеолярлы тоқтау болып табылады және өткір, айқын дыбыстарды сипаттайтын сөздерде жиі кездеседі. Дауысты дыбыс /ү/ – дыбысты «өткір» немесе «жылдам» деп қабылдауға көмектесетін жоғары, орталық, дөңгеленген дауысты.

Екінші буын «сіл» /с/-дан басталады, бұл дауыссыз альвеолярлы фрикатив болып табылады. Дауысты /і/ – «жеңіл» немесе «жылдам» дыбыс әсерін бере алатын биік, алдыңғы,

дөңгеленбеген дауысты дыбыс. Соңғы дауыссыз дыбыс /л/ – дыбыстың үздіксіздігі немесе ағынды сезімін қоса алатын дауыссыз альвеолярлы бүйір аппроксиманты.

Зуыл (зу-ыл) – жылдам қимылды немесе жылдам қозғалыс дыбысын сипаттайтын сөз. Бұл еліктеуіш сөздің дыбыстық белгілеріне «зу» дыбысы мен «ыл» дыбысы жатады. «Зу» дыбысы жылдам қозғалыс дыбысын береді. Бұл дыбыс жылдам және кенет қозғалыстың есту көрінісіне еліктейді. «Зу» дыбысы жылдамдық пен қуатпен байланысты дыбыс. «Ыл» дыбысы осы дыбысқа еліктеу әсерін қосып, жылдам қозғалыс дыбысының қабылдауын тудырады. Бұл дыбыс жылдам қозғалыстың немесе өтіп бара жатқан заттың дыбысына ұқсас жеңілдік пен жылдамдық сезімін береді. Бұл сөздің дыбыстық символикасы ұшатын заттың дыбыстық қабылдауын немесе өтіп бара жатқан желдің дыбысын береді.

Бірінші буындағы «зу» бастауыш дауыссыз дыбысы /з/ – дауыссыз альвеолярлы фрикативті, жиі үздіксіз, ызылдаған немесе дірілдеген дыбыстарды сипаттайтын сөздерде кездеседі. /у/ дауысты дыбыс – дыбысты «терең» немесе «резонансты» деп қабылдауға ықпал ететін жоғары, артқы, дөңгелек дауысты дыбыс.

Екінші буын «ыл» /ы/-дан басталады, көбінесе жеңіл, жылдам дыбыстармен байланыстыратын жоғары, дөңгеленген алдыңғы дауысты дыбыс. Соңғы дауыссыз дыбыс /л/ – дыбыста үздіксіздік немесе ағындық сезімін беретін дауыссыз альвеолярлы бүйір аппроксиманты. Бұл фонетикалық ерекшеліктер бізге «Зуыл» сөзінің дыбыстарының оның жылдам қозғалыс немесе жылдам қозғалыс дыбысының мағынасына қалай ықпал ететінін түсінуге көмектеседі.

Қаяу (қа-яу) – сықырлаған немесе қорқынышты дыбысты білдіретін сөз. Бұл еліктеуіш сөздің дыбыстық белгілеріне «қа» дыбысы мен «яу» дыбысы жатады. «Қа» дыбысы сықырлау дыбысын береді – ескі, тозған немесе майланбаған заттардың үйкелуі немесе қозғалу кезінде пайда болатын дыбыс. Бұл дыбыс өзіне тән сықырлаған дыбысты имитациялайды. «Қа» дыбысы жағымсыздық, әдеттен тыс, кейде тіпті қорқынышты әсер қалдырады. «Яу» дыбысы осы дыбысқа еліктеу әсерін күшейтіп, қорқынышты дыбыс көрінісін қабылдауды тудырады. Бұл дыбыс жұмбақ немесе қорқынышты нәрсемен байланысты болуы мүмкін дыбысқа ұқсас, жағымсыз әсер мен мистикалық атмосфераны күшейтеді.

Бұл сөздің дыбыстық символикасы ескі есіктің немесе сықырлаған тақтайдың сықырлауы сияқты дыбыстарды есту арқылы қабылдауды береді. «Қа» – бірінші буындағы бастауыш дауыссыз дыбыс /к/ – дауыссыз увулярлық дыбыс, терең, резонансты дыбыстарды сипаттайтын сөздерде жиі кездеседі. Дауысты /а/ дыбысы – «кең» немесе «ашық» деп қабылдауға ықпал ете алатын төмен, орталық, дөңгеленбеген дауысты дыбыс.

Екінші буын «яу» /й/ дыбысынан басталады, бұл дауысты тандай аппроксиманты, көбінесе жоғары, жарқын дыбыстармен байланысты. Дауысты /а/ – «кең» немесе «ашық» дыбыс әсерін бере алатын төмен, орталық, дөңгеленбеген дауысты дыбыс. Соңғы дауыссыз дыбыс /у/ – дыбысқа үздіксіздік немесе ағым сезімін қосатын дауысты лабиовелярлық жуықтау.

Шыңырау мен сыбыр – қытай тіліндегі «喳喳» (zhā zhā) сөзімен сипатталатын дыбыстар. Бұл фонетикалық ерекшеліктер шу мен сыбырдың дыбыстық қабылдауын жеткізуге көмектеседі. «Жэ» дыбысы жұмсақ және нәзік сыбырдың дыбысын береді. Бұл дыбыс сыбырлаған дыбысты тудыратын шамалы қозғалыстың немесе үйкелістің дыбыстық көрінісіне еліктейді. Мысалы, бұл жапырақтардың сыбыры, желдегі шөптің сыбыры немесе ағындағы судың сыбыры болуы мүмкін. «Жэ» дыбысы табиғи элементтердің сыбырындай жеңілдік, нәзіктік және жағымды әсер тудырады. «喳喳» сөзінің «zhā zhā» деген екі дыбысын біріктірсек, сыбырлап, сыбырлаған әсерді күшейтеді. «喳喳» сөзі жұмсақ және нәзік сыбырдың дыбысын сипаттайды, бұл ағыстың шуылдауы немесе ормандағы жапырақтардың сыбыры сияқты ызылдаған дыбыстың бейнесін жасайды. Екі буында да бастапқы дауыссыз /ʃ/ дауысты ретрофлекс аффрикат болып табылады, ол жиі

үздіксіз, ызылдаған немесе дірілдеген дыбыстарды сипаттайтын сөздерде кездеседі. Дауысты дыбыс /a/ дыбысты «кең» немесе «ашық» деп қабылдауға ықпал ететін төмен, орталық, дөңгеленген дауысты дыбыс. Қытай тілінде сөздің реңкі де маңызды. «Жа» үні жоғары, бұл дыбысты «тұрақты» немесе «үздіксіз» деп қабылдауға ықпал етуі мүмкін. Бұл фонетикалық ерекшеліктер «喳喳» сөзінің дыбыстарының оның сыбдырлау немесе күбірлеу мағынасына қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі. Дегенмен, бұл сөздің қытай тілінде екенін және қытай мен қазақ тілдерінің фонетикалық ерекшеліктерінің айтарлықтай айырмашылықтары бар екенін атап өткен жөн. Қазақ тіліндегі эквивалентті ономотопеялық сөздердің дыбыстық белгілері әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, қазақ тіліндегі «сыбдыр» сөзі жапырақтардың сыбдырына еліктейтін фрикативті немесе аспирациялық дыбыстарды көбірек қамтуы мүмкін.

Басу және шапалақтау – қытай тіліндегі «咔嚓» (kā chā) сөзімен сипатталатын дыбыстар. Бұл фонетикалық мүмкіндіктер шерту мен шапалақтаудың дыбыстық қабылдауын жеткізуге көмектеседі. «Kā» дыбысы шерткен немесе шертудің дыбысын береді. Бұл дыбыс өткір және жылдам шертудің есту көрінісіне еліктейді, мысалы, саусақтардың серпілісі немесе қосқышты сипау. «Kā» дыбысы ұшқырлық пен қуаттың әсерін береді. «Ча» дыбысы шапалақтау немесе қағу дыбысын береді. Бұл дыбыс қол соғу немесе есіктің тарсылдауы сияқты өткір және қатты соққының есту көрінісіне еліктейді. «Ча» дыбысы күштілік пен өткірлік сезімін береді. Сипаттамалы тәсілмен біз «咔嚓» (ка ча) сөзінің дыбыстық құрамын талдаудан бастаймыз. Сөз екі буыннан тұрады: «ка» және «ча». Бірінші буын «ка» бастапқы дауыссыз дыбыс /k/ дауыссыз велярлық кідіріс болып табылады, ол өткір, өткір дыбыстарды сипаттайтын сөздерде жиі кездеседі. Дауысты дыбыс /a/ дыбысты «кең» немесе «ашық» деп қабылдауға ықпал етеді. Екінші буын, «ча», /tʂʰ/ -дан басталады, бұл дауыссыз ретрофлекс болып аспирацияланған аффрикат, жиі өткір, қатты дыбыстармен байланысты. Дауысты /a/ – «кең» немесе «ашық» дыбыс әсерін бере алатын төмен, орталық, дөңгеленбеген дауысты дыбыс. Қытай тілінде сөздің реңкі де маңызды. «Ка» да, «ча» да жоғары дыбысқа ие, бұл дыбысты «тұрақты» немесе «үздіксіз» деп қабылдауға ықпал етуі мүмкін. Бұл фонетикалық мүмкіндіктер «咔嚓» сөзінің дыбыстарының оның басу немесе шапалақтау мағынасына қалай әсер ететінін түсінектеседі. Дегенмен, бұл сөздің қытай тілінде екенін және қытай мен қазақ тілдерінің дыбыстық ерекшеліктерінің айтарлықтай айырмашылықтары бар екенін атап өткен жөн. Қазақ тіліндегі эквивалентті ономотопеялық сөздердің дыбыстық белгілері әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, қазақ тіліндегі «шерту» сөзінде шерткен немесе шертудің дыбысын еліктейтін пловиялық немесе аспирациялық дыбыстар көбірек болуы мүмкін.

«嘎吱» (gā zhī) – сықырлаған немесе сықырлаған дыбысты білдіретін сөз. Бұл фонетикалық ерекшеліктер шырылдаған және сықырлаған дыбыстарды қабылдауға көмектеседі. «Gā» дыбысы сықырлаған немесе сықырлаған дыбысты береді. Бұл дыбыс бұтақтың сынуы немесе нәзік нәрсенің сықырлауы сияқты қытырлақ қозғалыстың есту көрінісіне еліктейді. «Gā» дыбысы қаттылық әсерін беріп, сықырлау дыбысын сипаттайды. «Zhī» дыбысы да сықырлау дыбысын білдіреді. Бұл дыбыс жарылған немесе сықырлаған дыбыс әсерін күшейтеді және осы дыбысқа еліктеу әсерін қосады. «Zhī» дыбысы жарылған немесе қытырлақ дыбысты дәлірек сипаттауға көмектеседі. Бірінші буындағы «gā» бастапқы дауыссыз дыбыс /g/ дауыссыз велярлық пауза болып табылады, ол өткір, қатты дыбыстарды сипаттайтын сөздерде жиі кездеседі. Дауысты дыбыс /a/ дыбысты «кең» немесе «ашық» деп қабылдауға ықпал ететін төмен, орталық, дөңгеленбеген дауысты дыбыс. Екінші буын, «zhī», /tʂ/ дауысты ретрофлекс аффрикатынан басталады, көбінесе өткір, қатты дыбыстармен байланысты. Дауысты дыбыс /i/ – «өткір» немесе «үшты» дыбыс әсерін бере алатын жақын алдыңғы дөңгелектенбеген дауысты дыбыс. Қытай тілінде сөздің реңкі де маңызды. «Gā» дыбысының биіктігі жоғары, бұл дыбысты «тұрақты» немесе «үздіксіз» деп қабылдауға ықпал етеді. «Zhī» тоны да жоғары, бұл үздіксіз дыбысты қабылдауды күшейтеді. Бұл

фонетикалық ерекшеліктер «嘎吱» сөзінің дыбыстарының оның сықырлау немесе сықырлау мағынасына қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі.

Дегенмен, бұл сөздің қытай тілінде екенін және қытай мен қазақ тілдерінің дыбыстық ерекшеліктерінің айтарлықтай айырмашылықтары бар екенін атап өткен жөн. Қазақ тіліндегі эквивалентті ономатопеялық сөздердің дыбыстық белгілері әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, қазақ тіліндегі «жарық» сөзінде жарылған немесе сықырлаған дыбысқа еліктейтін фрикативті немесе аспирациялық дыбыстар көбірек болуы мүмкін.

«轰隆» (hōng lóng) – дүбірді немесе гуілді сипаттайтын сөз. Бұл фонетикалық ерекшеліктер гүрілдер мен гүрілдің дыбыстық қабылдауын жеткізуге көмектеседі. «Hōng» дыбысы шудың немесе гуілдің қатты және қорқынышты дыбысын береді. Бұл дыбыс күн күркіреуі немесе қуатты қозғалтқыштың гүрілі сияқты күшті және қатты дыбыстың есту көрінісін имитациялайды. «Hōng» дыбысы күш пен қуаттың әсерін береді. «Lóng» дыбысы да гүріл немесе гүріл дыбысын береді. Бұл дыбыс соққы немесе гүрілдеген әсерді күшейтеді және сол дыбысқа еліктеу әсерін қосады. «Lóng» дыбысы гуіл немесе гүріл дыбысының дәлірек сипаттамасын беруге көмектеседі. «Hōng» бірінші буынындағы бастапқы дауыссыз /h/ дауыссыз глоталь фрикативті, көбінесе терең, резонансты дыбыстарды сипаттайтын сөздерде кездеседі. Дауысты дыбыс /oŋ/ – бұл дыбысты «терең» немесе «резонансты» деп қабылдауға көмектесетін ортаңғы дөңгелек дауысты. Екінші буын «lóng» /l/ дыбысынан басталады, бұл дауысты альвеолярлы бүйір аппроксиманты, көбінесе тегіс, ағып жатқан дыбыстармен байланысты. Дауысты дыбыс /oŋ/ – «терең» немесе «резонансты» дыбыс әсерін бере алатын орта артқы дөңгелек дауысты. Қытай тілінде сөздің реңкі де маңызды. «Hōng» үні жоғары, бұл дыбысты «тұрақты» немесе «үздіксіз» деп қабылдауға ықпал етуі мүмкін. «Lóng» дыбысының биіктігі дыбыстың қарқындылығы артып жатқандай әсер қалдыра отырып, дыбыстың биіктігін арттырады. Бұл фонетикалық ерекшеліктер «轰隆» сөзінің дыбыстарының оның күнкілдеу немесе гүрілдеу мағынасына қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі.

Дегенмен, бұл сөздің қытай тілінен екенін және қытай мен қазақ тілдерінің дыбыстық ерекшеліктерінің айтарлықтай айырмашылықтары бар екендігін атап өткен жөн. Қазақ тілінде эквивалентті ономатопеялық сөздердің дыбыстық белгілері әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, қазақ тіліндегі «дүркін» сөзі діріл, гүріл дыбысына еліктейтін фрикативті немесе аспирациялық дыбыстарды қамтуы мүмкін.

«飞快» (fēi kuài) – жылдам қозғалыс дыбысын сипаттайтын өрнек. Бұл өрнектің тікелей фонетикалық мағынасы жоқ, бірақ ол жылдам қозғалысты дыбыстық қабылдауды жеткізу үшін қолданылады. «飞» (fēi) сөзі шапалақтау, ұшып кету немесе жылдам қозғалу дыбысын білдіреді. Ол бір нәрсе жылдам қозғалғанда немесе жанымыздан ұшып кеткенде пайда болатын дыбысқа еліктейді. Бұл дыбыс жылдамдық, жеңілдік және энергия әсерін береді. «快» (kuài) сөзі жылдамдықты немесе жылдам қозғалысты сипаттайды. Ол жылдам қозғалысқа еліктеу әсерін қосады және дыбыс әсерін күшейтеді. «快» дыбысы жылдам қозғалысты дәлірек сипаттауға көмектеседі.

Сонымен, қазақ және қытай тілдеріндегі еліктеуіш сөздердің белгілі бір құбылыстарды немесе дыбыстарды дыбыстық қабылдауды беруге көмектесетін өзіндік фонетикалық ерекшеліктері бар. Екі тілдегі еліктеуіш сөздердің фонетикалық ерекшеліктері белгілі бір құбылыстардың немесе дыбыстардың әсер етуіне және дыбыстық әсерін беруге көмектеседі. Олар әртүрлі дыбыстар мен шуларды есту арқылы қабылдауды тілдік түрде сипаттау және жеткізу үшін қолданылады.

Сонымен қатар, қытай және қазақ тілдеріндегі еліктеуіш сөздердің дыбыстық символизмі қызықты және мәнерлі болуы мүмкін. Еліктеуіш сөздер дыбыстық әсерді беру, қоршаған ортадағы дыбыс құбылыстарына еліктеу үшін пайдаланылады. Қытай тілінде еліктеуіш сөздер жиі қайталанатын буындардан немесе дыбыс әсерлеріне еліктейтін

дыбыстардан тұрады. Мысалы, «喳喳» (zhā zhā) сөзі сылдырлаған немесе сыбдырлаған дыбысқа еліктейді. Қазақ тілінде дыбыстық әсер беретін еліктеуіш сөздер де бар. Мысалы, «тесік-тесік» сөзі пульсация немесе соғу дыбысына еліктейді. Еліктеуіш сөздердің дыбыстық символизмі эмоцияны, дыбыстық әсерді жеткізуге және дыбыс құбылыстарының неғұрлым жарқын әрі көрнекі суреттемесін жасауға мүмкіндік береді. Олар байланысты жақсартуға көмектеседі және адамдарға дыбыс әсерлері мен жағдайларды жақсырақ елестетуге әрі түсінуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Екі тілдегі ономотопеялық сөздердің фонетикалық ерекшеліктері белгілі бір құбылыстардың немесе дыбыстардың әсерлерін жасауға және дыбыстық әсерлерді беруге көмектеседі. Олар әртүрлі дыбыстар мен шуларды есту арқылы қабылдауды тілдік түрде сипаттап, жеткізу үшін пайдаланылады. Қытай және қазақ тілдеріндегі ономотопеялық сөздердің дыбыстық символикасы қызықты әрі мәнерлі болуы мүмкін; олар дыбыс әсерлерін беру және қоршаған ортадағы есту құбылыстарына еліктеу үшін қолданылады. Еліктеуіш сөздер қарым-қатынасты жақсартады және адамдарға дыбыс әсерлері мен жағдайларды жақсырақ елестетуге әрі түсінуге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мырзабеков С. Қазақ тілінің дыбыс жүйесі: оқу құралы. – Алматы: Дәуір-Кітап, 2013. – 220 б.
2. Saji N., Akita K., Imai M., Kantartzis K., Kita S. Cross-linguistically shared and language-specific sound symbolism for motion: An exploratory data mining approach // Proceedings of the 35th Annual Conf. of the Cognitive Science Society. – 2013. – Vol. 31. – P. 1253–1259.
3. Оборина М.В. Иконичность фонетического слоя текста: от драматизации к смыслу // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2018. – №18(816). – С. 229-245.
4. Ермакова Ж.Т. Генетическая интерпретация казахского и русского языков // Вестник РУДН. Серия «Теория языка». Семиотика. Семантика. – 2014. – №4. – С. 105-110.
5. Гузев В.Г., Бурькин А.А. Общие строевые особенности агглютинативных языков // Acta linguistica Petropolitana. Труды ИЛИ РАН. – 2007. – Т. 3. Ч. 1. – С. 109–117.
6. Аликберова А.Р., Урывская Т.А. Современные тенденции в китайском языке: интеграция буквенных слов в языковую систему // Ученые записки Казанского университета. Серия гуманитарные науки. – 2016. – №6. – С. 1592-1600.
7. 董春晓. 汉字的呈现形式及其美学意义. 中国书画网 [Электрондық ресурс]. URL: http://www.chinashj.com/ysll_ysllsy/11123.html (қаралған күні 05.10.2024)
8. Алексахин А.Н. Принципы сравнения фонологического строя слов в русском и китайском языках // Вестник МГИМО-Университета. – 2014. – №3(36). – С. 215-223.
9. Zhiping Zh. Chinese vocabulary and elements of culture reflected in the lexical meaning as a challenge in the teaching of Chinese as a foreign language // Lingua Posnaniensis. – 2020. – №62(1). – P. 89-106.
10. Шаронов И.А. Семантический анализ звукоподражательных слов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – №111. – С. 157-163.

REFERENCES

1. Myrzabekov S. Qazaq tilinin dybys zhuiesi: oqu quraly [Sound system of the Kazakh language: textbook]. – Almaty: Dauir-Kitap, 2013. – 220 b. [in Kazakh]
2. Saji N., Akita K., Imai M., Kantartzis K., Kita S. Cross-linguistically shared and language-specific sound symbolism for motion: An exploratory data mining approach // Proceedings of the 35th Annual Conf. of the Cognitive Science Society. – 2013. – Vol.31. – P. 1253–1259.
3. Oborina M.V. Ikonichnost foneticheskogo sloia teksta: ot dramatizacii k smyslu [Iconicity of the phonetic layer of the text: from dramatization to meaning] // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. – 2018. – №18(816). – S. 229-245. [in Russian]

4. Ermekova Zh.T. Geneticheskaia interpretacia kazahskogo i russkogo iazykov [Genetic interpretation of the Kazakh and Russian languages] // Vestnik RUDN. Seria «Teoria iazyka». Semiotika. Semantika. – 2014. – No 4. – S. 105-110. [in Russian]
5. Guzev V.G., Burykin A.A. Obshie osobennosti stroenia agglutinativnyh iazykov [General structural features of agglutinative languages] // Acta linguistica Petropolitana. Trudy ILI RAN. – 2007. – T. 3. Ch. 1. – S. 109–117. [in Russian]
6. Alikberova A.R., Uryvskaia T.A. Sovremennye tendencii v kitaiskom iazyke: integracia bukvennyh slov v iazykovuiu sistemu [Modern trends in the Chinese language: integration of letter words into the language system] // Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seria gumanitarnye nauki. – 2016. – №6. – S. 1592-1600. [in Russian]
7. Dong Chunxiao. Hanzi de chengxian xingshi ji qi meixue yiyi. Zhongguo shuhua wang [Dong Chunxiao. The presentation form of Chinese characters and their aesthetic significance. Chinese Painting and Calligraphy Network]. [Electronic resource]. URL: http://www.chinashj.com/ysll_ysllsy/11123.html (date of access 05.10.2024) [in Chinese]
8. Aleksahin A.N. Principy sravnenia fonologicheskogo stroia slov v russkom i kitaiskom iazykah [Principles of comparing phonological structure of words in Russian and Chinese languages] // Vestnik MGIMO-Universiteta. – 2014. – №3(36). – S. 215-223. [in Russian]
9. Zhiping Zh. Chinese vocabulary and elements of culture reflected in the lexical meaning as a challenge in the teaching of Chinese as a foreign language // Lingua Posnaniensis. – 2020. – №62(1). – P. 89-106.
10. Sharonov I.A. Semanticheski analiz zvukopodrazhatelnyh slov [Semantic analysis of onomatopoeic words] // Izvestia Rossiskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gercena. – 2009. – №111. – S. 157-163 [in Russian]

The Study of Phonetic Features, Sound Symbolism, and Iconism in the Context of Kazakh and Chinese Languages

Abstract. This scientific article comprehensively examines the phonetic features, sound symbolism, and iconism in the Kazakh and Chinese languages. The study focuses on onomatopoeic words that imitate the natural sounds of objects. To investigate the phonetic characteristics of these words, the authors employ comparative and descriptive methods. Their aim is to identify patterns and similarities in sound structure and semantic associations. The article considers cultural and linguistic factors that influence sound symbolism and iconism through interlingual comparison. Examples of onomatopoeic words in both languages are presented, and their phonetic features, as well as the significance of sound symbolism and iconism in understanding sound effects and situations, are discussed. It is shown that onomatopoeic words play a significant role in linguistic expression and help people better understand sound effects and situations. The authors suggest that further research and analysis in this area will enhance understanding of the interactions between language, sound, and meaning, as well as how linguistic systems perceive and represent the world. This study contributes significantly to the field by revealing the complex associations between sounds and meanings in the Kazakh and Chinese languages.

Keywords: phonetic features, sound symbols, imitative words, Kazakh and Chinese languages, semantic analysis.

Изучение фонетических особенностей, звуковой символизма и иконизма в контексте казахского и китайского языков

Аннотация. В данной научной статье всесторонне рассмотрены фонетические особенности, звуковая символика и иконизм в казахском и китайском языках. В исследовании основное внимание уделяется звукоподражательным словам, имитирующим естественные звуки вещей. Для изучения фонетических особенностей этих слов авторы используют сравнительный и описательный методы. Их цель – выявить закономерности и сходства в звуковой структуре и смысловых ассоциациях. В данной статье через межлингвистическое сравнение рассматриваются культурные и языковые факторы, влияющие на звуковую символика и иконизм. Приводятся примеры звукоподражательных слов в обоих языках, обсуждаются их фонетические особенности, а также значение звуковой символика и иконизма в понимании звуковых эффектов и ситуаций. Было доказано, что

звукоподражательные слова в обоих языках играют важную роль в языковом выражении и помогают людям лучше понимать звуковые эффекты и ситуации. Авторы предполагают, что дальнейшие исследования и анализ в этой области улучшат наше понимание взаимодействия языков, звука и значения, а также того, как лингвистические системы воспринимают и представляют мир. Данное исследование вносит значительный вклад в эту область, раскрывая сложные ассоциации между звуками и значениями в казахском и китайском языках.

Ключевые слова: фонетические знаки, звуковые знаки, подражательные слова, казахский и китайский языки, анализ.

Авторлар туралы мәлімет

Далелқызы К. – корреспондент-автор, PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, e-mail: Karakat126@gmail.com, Қазақстан, Алматы қ.

Масимханулы Д. – филология ғылымдарының докторы, профессор, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, e-mail: masimkhan-63@mail.ru, Қазақстан, Алматы қ.

Information about the authors

Dalelkyzy K. – The Corresponding Author, PhD Doctoral Student, Al-Farabi Kazakh National University, e-mail: Karakat126@gmail.com, Kazakhstan, Almaty.

Masimkhanuly D. – Doctor of Philological Studies, Professor, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, e-mail: masimkhan-63@mail.ru, Kazakhstan, Almaty.

Сведения об авторах

Далелқызы К. – автор-корреспондент, PhD докторант, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, e-mail: Karakat126@gmail.com, Казахстан, г. Алматы.

Масимханулы Д. – доктор филологических наук, профессор, Институт востоковедения имени Р.Б. Сүлейменова, e-mail: masimkhan-63@mail.ru, Казахстан, г. Алматы.